

WFilS	Imię i nazwisko: 1. 2.	ROK	GRUPA	ZESPÓŁ
PRACOWNIA FIZYCZNA I i II	TEMAT:			NR ĆWICZENIA
Data wykonania:	Data oddania:	Zwrot do poprawy:	Data oddania:	Data zliczenia:
				OCENA

Cel ćwiczenia:

Zapoznanie się z działaniem układu koincydencyjnego liczników G-M, badanie zależności natężenia promieniowania od kąta nachylenia teleskopu oraz od położenia liczników względem siebie.

Wstęp teoretyczny:

Promieniowanie kosmiczne zawiera cząstki naładowane oraz fotony. W 90% stanowią je protony o ogromnej energii sięgającej 10^9 - 10^{18} [eV]. Padając na powierzchnię atmosfery protony zderzają się z jądrami atomów powietrza wywołując reakcje jądrowe, w których powstają cząstki wtórne, przede wszystkim mezony π^+ , π^- , π^0 . Mezony π^0 mają krótki czas życia ($0.84 \cdot 10^{-16}$ [s]) i rozpadają się na dwa kwanty γ - fotony.

$$\pi^0 \rightarrow \gamma + \gamma$$

Energia tych fotonów znacznie przewyższa energię równoważną masie spoczynkowej elektronu i pozytonu (1.02 [MeV]). Zachodzą więc warunki sprzyjające tworzeniu par w polu elektrycznym jąder. Foton γ znika, a powstaje elektron i pozyton.

$$\gamma \rightarrow e^+ + e^-$$

Nadwyżka energii fotonu γ zamienia się na energię kinetyczną pary. W procesach hamowania elektronu i pozytonu ponownie powstają fotony γ o nieco mniejszej energii. Reakcje te zachodzą kolejno jedno po drugim, tworząc kaskady elektronowo-fotonowe. Mezony π^+ i π^- powodują dalsze reakcje jonowe lub przez rozpad dają początek mionom.

W ten sposób pojedynczy proton promieniowania kosmicznego wytwarza olbrzymią liczbę cząstek wtórnych. W promieniowaniu rejestrowanym na poziomie morza można wyróżnić składową miękką (elektronowo-fotonową), docierającą tylko do powierzchni Ziemi i składową twardą (mionową), która przenika nawet grube warstwy skorupy ziemskiej.

Praktycznie całkowita absorpcja składowej miękkiej zachodzi w absorbencie ołowianym o grubości 10 cm, zaś składowej twardej - grubości 1 m.

Do pomiarów stosujemy teleskop licznikowy. Jest to układ trzech liczników Geigera-Mullera umieszczonych w jednej płaszczyźnie i podłączonych do tranzystorowego układu koincydencyjnego, mającego trzy wejścia i jedno wyjście. Zasada jego działania jest następująca: wytwarza on na wyjściu impuls napięcia, gdy na wszystkich trzech wejściach podane są jednocześnie impulsy napięcia.

Dzięki stosowaniu teleskopu licznikowego uzyskujemy dwie korzyści:

1. Wyeliminowanie tła promieniowania pochodzącego ze skorupy ziemskiej, materiałów budowlanych i konstrukcyjnych, skażeń powietrza, etc., które daje pomijalną liczbę koincydencji przypadkowych.

2. Możliwość rejestracji cząstek przychodzących z określonego kierunku w obrębie określonego kąta bryłowego. Kąt bryłowy teleskopu zależy od rozmiarów liczników i ich wzajemnej odległości. Szczegółowe wyliczenia prowadzą do wzoru:

$$\Omega = \frac{r}{2a} \left[\frac{\frac{l}{a}}{1 + \left(\frac{l}{a}\right)^2} + 3 \arctg\left(\frac{l}{a}\right) \right]$$

gdzie: l - długość części czynnej licznika (800 mm), r - promień licznika (26.5 mm), a - odległość między skrajnymi licznika teleskopu.

Natężenie promieniowania określają dwie wielkości:

- Natężenie kierunkowe I , zdefiniowane jako liczba cząstek padających na jednostkę powierzchni prostopadłej do danego kierunku w jednostkowym kącie bryłowym na jednostkę czasu (wymiar: $\text{m}^{-2}\text{s}^{-1}\text{sr}^{-1}$);

- Natężenie całkowite J , zdefiniowane jako liczba cząstek padających na jednostkową powierzchnię w obrębie półpełnego kąta bryłowego (2π) na jednostkę czasu (wymiar: $\text{m}^{-2}\text{s}^{-1}$).

Natężenie kierunkowe promieni kosmicznych zależy od kąta zenitalnego Θ (względem pionu) - zmniejsza się ze wzrostem tego kąta. Zależność tą na poziomie morza opisuje wzór:

$$I = I_0 \cos^2 \Theta$$

gdzie I_0 - natężenie kierunkowe pionowe.

Natężenie całkowite J obliczamy przez scałkowanie wzoru (3) względem kąta bryłowego:

$$J = \int_0^{\frac{\pi}{2}} I_0 \cos^2 \Theta \cdot 2\pi \sin \Theta \cdot d\Theta$$

czyli po całkowaniu:

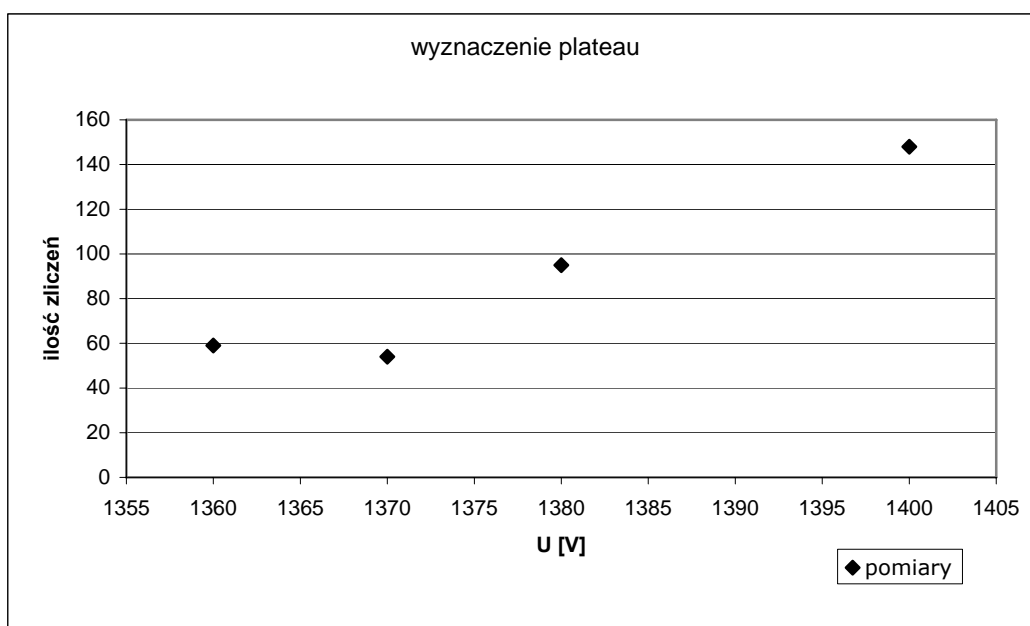
$$J = \frac{2}{3} \pi I_0$$

Opracowanie ćwiczenia:

1. Wyznaczenie punktu pracy liczników Geigera-Millera:

Przed rozpoczęciem pracy należało sprawdzić czy liczniki pracują w liniowej części licznika tzw. plateau. Czas trwania pomiarów wynosił 100 sekund, a wyniki pokazaliśmy w poniższej tabeli:

l.p.	liczba zliczeń N	czas [s]	U [V]
1	59	100	1360
2	95	100	1380
3	148	100	1400
4	54	100	1370

Pomiary dokonywaliśmy przy napięciu roboczym 1380 V.

2. Rozkład kątowy zenitalny;

czas [s]	U [V]
300	1380

kąt [°]	liczba koincydencji N	$i(\theta)$	ΔN
0	435	1,000	21
15	341	0,775	18
30	191	0,416	14
60	89	0,172	9
75	49	0,077	7
90	17	0,000	4
0	427	0,981	21

Jako niepewność pomiaru liczby koincydencji przyjęliśmy pierwiastek kwadratowy z tej liczby.

Jednym z parametrów, który określa promieniowanie kosmiczne jest znormalizowana funkcja rozkładu zenitalnego $i(\theta)$ dana wzorem:

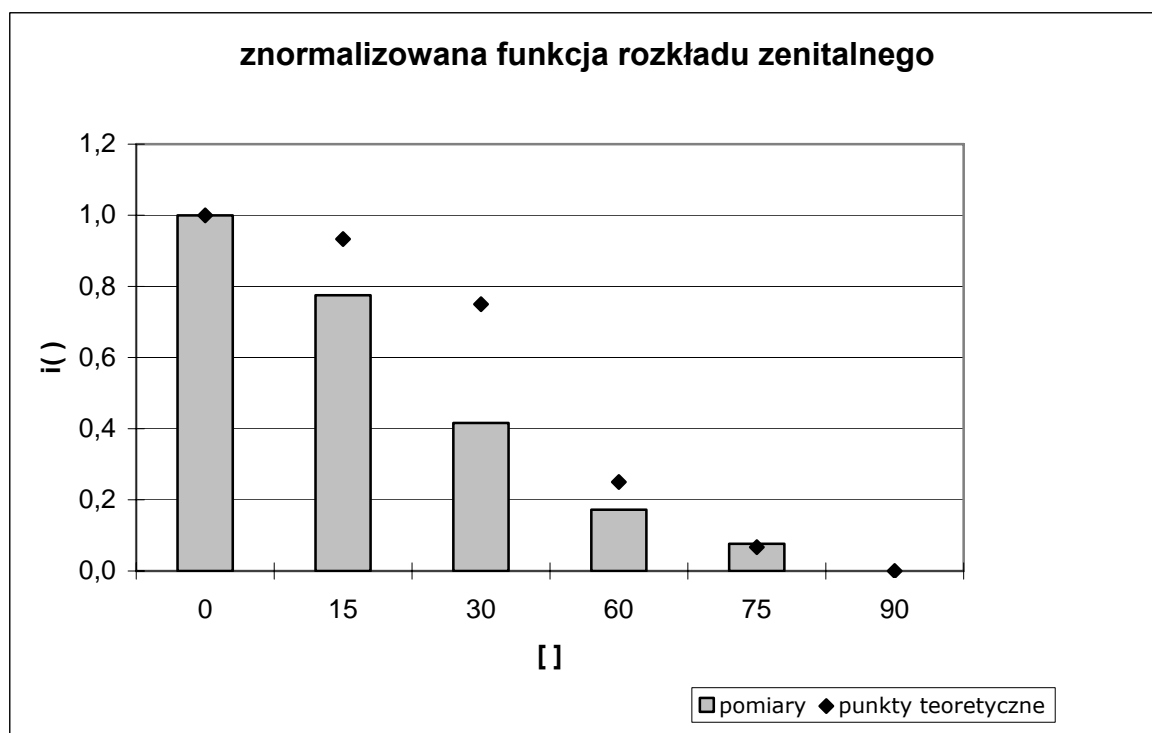
$$i(\theta) = \frac{N(\theta) - N(90^\circ)}{N(0^\circ) - N(90^\circ)}$$

Aby obliczyć niepewność pomiaru funkcji $i(\theta)$ skorzystaliśmy z prawa przenoszenia niepewności. Po odpowiednich przekształceniach otrzymaliśmy następujący wzór:

$$\Delta i(\theta) = \sqrt{\left(\frac{\Delta N(\theta)}{N(0^\circ) + N(90^\circ)}\right)^2 + \left(\frac{N(\theta) - N(0^\circ)}{[N(0^\circ) + N(90^\circ)]^2} \Delta N(90^\circ)\right)^2 + \left(\frac{N(\theta) - N(90^\circ)}{[N(0^\circ) + N(90^\circ)]^2} \Delta N(0^\circ)\right)^2}$$

Ostateczne wyniki zawarliśmy w tabeli:

kąt [°]	$i(\theta)$	$\Delta i(\theta)$
0	1,000	0,06
15	0,627	0,05
30	0,297	0,04
60	0,060	0,02
75	0,077	0,02
90	0,000	0,01

wykres 1

Jak widzimy na wykresie znormalizowanej funkcji rozkładu zenitalnego (powyżej) funkcja $i(\theta)$ jest zbliżona do teoretycznego rozkładu danego wzorem $\cos^2 \theta$.

3. Wyznaczanie natężenia promieniowania:

Liczbę zliczeń w zależności od położenia liczników przedstawia poniższe zestawienie:

czas pomiaru [s]:	480

l.p.	odległość między licznikami a [mm]	liczba zliczeń N	ΔN
1	450	132	11
2	350	173	13
3	250	225	15

Niepewności koincydencji policzyliśmy podobnie jak powyżej, tzn. wzięliśmy pierwiastek kwadratowy z tej liczby.

Wykorzystując wzory:

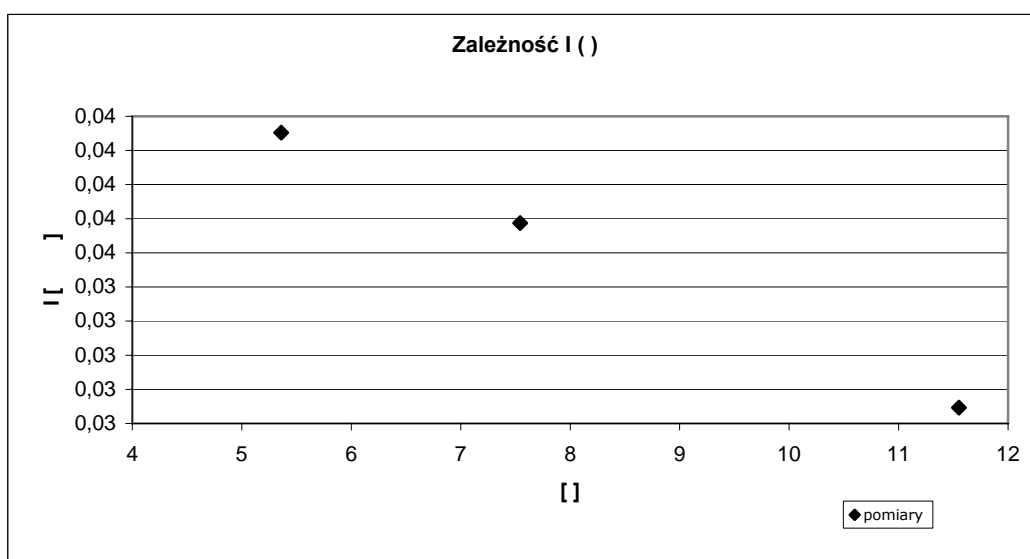
$$\Omega = \frac{r}{2a} \left[\frac{\frac{l}{a}}{1 + \left(\frac{l}{a}\right)^2} + 3 \arctg \left(\frac{l}{a} \right) \right]$$

$$I_0 = \frac{N}{t\Omega S}$$

$$J = \frac{2}{3} \pi I_0,$$

policzyliśmy poszczególne wielkości zestawione w tabelach:

l.p.	Ω [sr]	n [liczba zliczeń/s]	I_0 [1/s*sr*m2]	ΔI_0
1	5,360	0,275	0,039	0,003
2	7,542	0,360	0,036	0,003
3	11,551	0,469	0,030	0,002

Jak widać z powyższego wykresu liczba zliczeń nie jest funkcją liniową kąta bryłowego Ω , czyli mówiąc prościej jeżeli zwiększymy kąt dwukrotnie to w wyniku Ω nie wzrośnie nam dwa razy. Powyżej pokazaliśmy, że ilość zliczeń maleje wraz ze wzrostem kąta między danym kierunkiem prostą prostopadłą do powierzchni ziemi.

Zestawienie wyników dla obliczenia natężenia promieniowania:

l.p.	J [$1/s \cdot m^2$]	ΔJ
1	0,081	0,003
2	0,075	0,003
3	0,064	0,002

Za pomocą metody najmniejszych kwadratów wyznaczyliśmy równanie prostej regresji:

$$J(\Omega) = a\Omega + b$$

Współczynniki przyjmują następujące wartości:

$$a = -0,0027$$

$$b = 0,0955$$

Stąd wynika, że $J(0) = 0,095$ co można zinterpretować jako natężenie promieniowania padającego na powierzchnię ziemi pod kątem prostym.

Wnioski:

Na wykresie 1 można pokazać, że znormalizowana funkcja rozkładu zenitalnego $i(\theta)$ jest zbliżona do teoretycznego rozkładu danego wzorem $\cos^2 \theta$.

W ćwiczeniu wyznaczono także wielkość $J(0) = 0,065$, którą można interpretować jako natężenie promieniowania padającego na powierzchnię ziemi pod kątem prostym (oczywiście na szerokości geograficznej Krakowa).

Załączniki:

[1] – dane pomiarowe;